

BIROBIDZSÁN A SZTALINI SION

▷ SZÖVEG: MIEHLE DÁNIEL–NÁRAY MIHÁLY | FÉNYKÉP: NÁRAY MIHÁLY–FEJES ISTVÁN

Ha pusztán az elhelyezkedése alapján ítélnék meg egy helyet, akkor a klasszikus európai turizmusfelfogás szerint egy nyugati utazónak valószínűleg nincs oka leszállni a transzszibériai vasútról Moszkvától több mint 8200 kilométerre keletre (de Vlagyivosztoktól is mintegy 1000 kilométerre). Ám amikor Oroszország egyik távolkeleti, se gazdaságilag, se népességileg nem különösebben kiemelkedő városába begördül a vonatunk, a többi szibériai városhoz képest szokatlan különbségre lehetünk figyelmesek. A pályaudvaron nemcsak a megszokott cirill betűs felirat látható, hanem mellette héber betűkkel is olvasható a város neve, a pályaudvarról kilépve pedig egy óriási, díszes menóra fogad!

Ha valaki azt hitte volna, hogy a zsidóság első modern otthona a mai Izrael, akkor jócskán téved, mivel az első autonóm területük a háborítatlan tajga kellős közepén – kis túlzással –, a világ végén, a kínai határ mentén jött létre.

HOL LEGYEN A ZSIDÓ HAZA?

A 19. század végén induló cionista mozgalom a modern zsidó nemzeti gondolat megerősítését és az új zsidó haza mint nemzetállam megteremtését is célul tűzte ki. Az álomhelyszín kezdettől fogva Palesztina volt, ám hamar nyilvánvalóvá vált, hogy komoly nehézségek adódhatnak egy sűrűn lakott, civilizált terület megszerzésével, hiszen a helyi lakosság ellenérzésekkel fogadhatja a zsidók betelepülését. Éppen ezért a mozgalom korai szakaszában több, ma már hajmeresztőnek tűnő, mégis érthető javaslat is született a zsidó haza helyszínére.

A britek – az oroszországi pogromok hírére – ajánlották fel Brit-Kelet-Afrika egy részét (a mai Uganda területét), ám ezt a cionista világkongresszus elvetette. Ehhez hasonlóan lengyelek, majd később a nációk is felvetették, hogy a zsidókat az akkor francia gyarmat Madagaskárra kellene telepíteni, különösen, mivel küszöbön állt Franciaország lerohanása, ezáltal nem volt egészen légből kapott, hogy a nációk e távoli gyarmattal foglalkoztak. Végül azonban e tervek sem valósultak meg.

Szintén érdekes eshetőség lett volna Tasmania, ahol 1942-ben ajánlott fel egy települést a tartomány kormányzója, de a politikus halála miatt ez is dugába dőlt. A néha valóban meglepő ötleteknek Izrael Állam palesztinai 1948-as kikiáltása vetett véget. A térség ma is a világ geopolitikailag egyik legérzékenyebb pontja...

A lengyelek, majd később a nációk is felvetették, hogy a zsidókat az akkor francia gyarmat Madagaskárra kellene telepíteni.

A BIRA-FOLYÓNÁL ▲

A VÁROST ÁTSZELŐ FOLYÓ PARTJÁN RENDEZETT SÉTÁNY ÉS SZÁMOS KÖZTÉRI ALKOTÁS VÁRJA A VÁROSBAN TÉVEDT UTAZÓKAT

TÓRA

A VÁROSI ZSINAGÓGÁBAN SZEMÉLYESEN A HELYI RABBI MUTATJA A ZSIDÓK SZENT KÖNYVÉT, A TÓRÁT

HEGEDŰS A HÁZTETŐN

A FILMBÉLI ÉS TÖRTÉNELMI PÁRHUZAMOK MIATT A VÁROSBAN TÖBB SZOBROT ÉS EMLÉKMŰVET MINTÁZTAK A VILÁGHÍRŰ MUSICAL JELENETEIBŐL

SZIBÉRIAI ELŐZMÉNYEK

Amikor a 19. század második felében Muravjov kormányzó vezetésével az oroszok megszállták az Amur folyó vidékét, még senki sem sejtette, hogy a térség valaha is szorosabb kapcsolatba kerülhet a zsidósággal. Jórészt védelmi céllal telepítettek a folyó mellé kőzárkokat, de még így is igen gyéren lakott volt a terület: a népsűrűség az 1920-as években sem érte el az 1 fő/km²-t. Komoly lehetőséget teremtett a vidék számára a transzszibériai vasút, mely 1916-ban a habarovszki Amur-híddal vált teljessé. Ettől függetlenül a mai Zsidó Autonóm Terület semmi sem különböztette meg Kelet-Szibéria és a Szovjet-Távol-Kelet hasonló, háborítatlan vidékeitől.

BIROBIDZSÁN VASÚTÁLLOMÁSA
A VÁROSBA VONATTAL ÉRKEZVE
RÖGTÖN FELTŰNIK, HOGY AZ
ÁLLOMÁSON A CIRILL MELLETT,
HÉBER BETŰKKEL IS OTT ÁLL
A TELEPÜLÉS NEVE

HELYSZÍNI SZEMLE

De hol legyen az önálló zsidó terület helyszíne? Kézenfekvőnek tűnt Dél-Ukrajna, valamint a Krím félsziget, ahol eredendően is nagy arányban (néhol abszolút többségben) éltek a zsidók. Az 1920-as évek közepén meg is kezdődtek a telepítések, de mivel itt – különösen Szibériához képest – viszonylag magas volt a népsűrűség, így a környező lakosság egyre erősödő tiltakozásától lehetett tartani.

Ezzel szemben több, főként stratégiai-geopolitikai érv szólt a távol-keleti helyszín mellett is. A nagy népességű Kína és a jószerivel lakatlan orosz Távol-Kelet, illetve Kelet-Szibéria között oly nagy volt a népsűrűség kontrasztja, hogy joggal lehetett számítani esetleges kínai népességkihelyezési akciókra. Hasonló félelmeket gerjesztett a mandzsúriai, illetve esetleges Amur menti japán terjeszkedés gondolata is. Mindemellett pedig az 1928-ban induló első öt éves terv előkészítése során is az egyik kiemelt cél volt Kelet-Szibéria fejlesztése. A terület ráadásul egészen ritkán lakott (szinte lakatlan) volt, tehát a helyi lakosság esetleges ellenállásával sem kellett számolni – sőt, külön cél volt az igen gyér helyi népességet jelentő, a polgárháborúban a fehéreket támogató kozákok „felhígítása”.

Megszületett hát a döntés: a tervezett zsidó területi egység a Távol-Keleten, a kínai határ mentén fog fölállni! 1927-ben előkészítő bizottságot küldtek ki a vidék tanulmányozására. A csoport részletes szakvéleményt adott, melyben bemutatta a területet, és felhívta a figyelmet a várható problémákra. A durván 36 000 km²-es területet három oldalról (nyugatról, délről és keletről) az Amur határolta, a folyam túloldalán pedig Kína terült el. Északról a tajga háborítatlan őserdeje zárta le, a transzszibériai vasút azonban jó összeköttetést teremtett a külvilág felé. A legna-

gyobb problémát egyfelől a terület kiépíthetlensége, másfelől pedig az igen szélsőséges éghajlat (zord, nemritkán –30 °C-nál is hidegebb telekkel és forró, párás nyarakkal, az életet megkeserítő szúnyoginvázióval) jelentette. Ennek megfelelően a bizottság jelezte, hogy a telepítési kísérletet gondos logisztikai előkészítésnek kell megelőznie, más esetben félő, hogy kudarcba fullad.

SZOVJET IDŐK VITÁI

Az 1917-es bolsevik hatalomátvétellel, de még inkább a Szovjetunió államformáját eldöntő 1922-es vitákkal azonban a zsidóság helyzete jelentősen megváltozott. A bolsevik vezetőket több tényező is arra sarkallta, hogy a zsidóknak területileg elkülönülő, legalább autonómiával járó különállást biztosítsanak.

Első helyen említendő a Szovjetunió nemzetiségi modellje, melynek értelmében az önállóan elismert nemzetiségek saját területtel (tagköztársaságok, vagy azokon belüli autonóm területek) rendelkezhetnek. Megfordítva pedig: ha nincs ilyen különállásuk, akkor nem is számítotnak nemzetiségnek. Szintén a terület létrehozása mellett szólt a bolsevik vezetők egyes zsidó-elképzelésekkel szembeni állásfoglalása: a cionizmust a brit imperializmus egyik szövetségeseinek tekintették, a vallásos zsidó gondolatot pedig a kommunista ateizmussal érezték – jogosan – szembenállónak. Ráadásul az államosításokkal és a tervgazdasággal a zsidók tradicionális tevékenységének (kiskereskedelem) lehetőségei beszűkültek, majd megszűntek: ennek hatására pedig óriásira duzzadt a kelet-európai zsidóság körében a munkanélküliség, ebből kifolyólag a létfenntartás tömegek körében vált mindennapi problémává.

Ennek megfelelően láttak napvilágot a szovjet propaganda sorai: „A zsidóknak át kell alakulniuk! A szocialista átalakulás következtében eltűnnek a kiskereskedők, a kisiparosok, a házalók, a feketézők [...]. Az új zsidó kollektíva közös célja a »dolgozó zsidók köztársaságának« felépítése.” Vagy más helyen: „A zsidóknak ki kell mozdulniuk dohos utcáikból a szocializmus széles sugárútjára.” Létre is hozták a Zsidó Földműves Telepítési Bizottságot (Komzet), melynek feladata a zsidóság mezőgazdasági területekre történő letelepítése volt.

A bolsevik vezetőket több tényező is arra sarkallta, hogy a zsidóknak területileg elkülönülő, legalább autonómiával járó különállást biztosítsanak.

KÉTNYELVŰSÉG

A ZSIDÓ (BE)JÁVANDORLÁSHOZ (IS) KÖTHETŐ UTCANEVEK TÁBLÁIN HÉBER FELÍRATOKKAL TALÁLKOZHATUNK

FÖLDGÖMB VILÁGLÁTÓ A TREND FM-EN
CSÜTÖRTÖKÖNKÉNT 16:35-KOR.
A RÁDIÓBAN VENDÉGÜNK A TÉMÁRÓL:
MIHLE DÁNIEL

TREND OF FM 94.2
GAZDASÁGI RÁDIÓ CSOPORT

KORÁBBI MŰSORAINK MEGHALLGATHATÓK:
WWW.TRENDFM.HU

Megszületett hát a döntés: a tervezett zsidó területi egység a Távol-Keleten, a kínai határ mentén fog fölállni! 1927-ben előkészítő bizottságot küldtek ki a vidék tanulmányozására.

ZSIDÓ AUTONÓM TARTOMÁNY

Az előkészítő bizottság ajánlásaival nem tördelve, szinte rögtön ezután, már 1928-ban megkezdődtek a telepítések. A zsidók által sűrűn lakott kelet-európai vidékeket agítátorok járták: a nélkülözésben élő zsidók számára az „Ígéret Földjeként”, „keleti Kánaánként” festették le Birobidzsánt, ahol mindenkinek biztosított lesz a megélhetése, hisz az odatelepülők földet kapnak – bár természetesen ott is kollektíven kell művelni. Ennek hatására – ha nem is tömegesen –, de megindult a betelepedés: 1928-ban 821 fő érkezett. A Kánaán helyett viszont siralmas állapotok fogadták az érkezőket. Ekkor szembesültek a teljes kiépitetlenséggel, így a tajgában jószerivel mindent maguknak kellett létrehozniuk. A tervekhez képest késve érkezett a megígért vetőmag és az igásállatok is. Ráadásul 1928-ban özönvízszerű esők pusztították a területet, és a nehezen megtermelt gabona nagy része is odalett. Így nem csoda, hogy a betelepülő zsidók mintegy fele visszatért az európai országgrészbe.

A kezdeti kudarcok ellenére tovább folytatták a betelepítési politikát, és ha nem is az elvárt mértékben, de fokozatosan növekedett a zsidó lakosság [1935-ben már nagyságrendileg 14 000 főt regisztráltak, ami azonban még így is messze elmaradt az abszolút többséghez szükséges aránytól (23%), és még érdekesebb, hogy addigra összesen 35 000 bevándorló érkezett, ami jelzi, hogy a többségük el is hagyta a területet].

A „projektet” az USA-ban működő, a Szentföldre áttelepülő zsidókat támogató nemzetközi szervezet, a Joint Distribution Committee is komoly pénzekkel és szervezési munkával támogatta, Agro-Joint néven egy külön „leányvállalatot” létrehozva. Többek között ennek hatására a Szovjetunió kívülről is sokan érkeztek a tartományba: az üldözések elől Német- és Lengyelországból, munkanélküliek Palesztinából, sőt még Argentínából is! A zsidók mellett azonban a Szovjetunió más lakosai is költöztek a tartományba, időnként a zsidó betelepülők számát is meghaladva.

1932-ben készítették először különtervet a terület számára, majd pedig 1934-ben választották le közigazgatásilag is a Távol-keleti Határterülettől, így jogi értelemben is létrejött a Zsidó Autonóm Terület. A korábbi Tichonkaja helyén építették föl a névadó fővárost, Birobidzsánt is. A település (és a terület) nevét az Amur két itteni mellékfolyójáról (Bira és Bidzsán) kapta, melyek közül a fővárost a Bira érinti. A város a híres svájci Bauhaus-építész, Hannes Meyer tervei alapján épült. A hivatalos nyelv – a cionizmus által preferált héber helyett – a kelet-európai zsidóság által használt jiddis lett, ezzel is kifejezve a zsidóság világi beágyazására irányuló szovjet törekvést.

A „projektet” az USA-ban működő, a Szentföldre áttelepülő zsidókat támogató nemzetközi szervezet, a Joint Distribution Committee is komoly pénzekkel és szervezési munkával támogatta, Agro-Joint néven egy külön „leányvállalatot” létrehozva.

SÍRFELIRAT

A ZSIDÓ KULTURÁLIS CENTRUM UDVARÁN, A HELYI RABBIK, ILLETVE A ZSIDÓ KÖZÖSSÉG ÉLETÉBEN JELENTŐS SZEREPET BETÖLTŐ SZEMÉLYEK SÍRJAI JELENTIK A FOLYTONOSSÁGOT MÚLT ÉS JELEN KÖZÖTT

A zsidók számának végleges lecsökkenése két tényező számlájára írható. Izrael Állam létrejöttével megszűnt az idevándorlás, Sztálinon pedig az 1950-es évek elején egyre inkább elhatalmasodott a paranoid antiszemitizmus.

TEVJE, A TEJESEMBER

A PÁLYAUDVAR ELŐTTI TÉREN – A HELYI GYERMEKEK NAGY ÖRÖMÉRE – A „HEGEDŰS A HÁZTETŐN” MUSICAL EGYSÉG FŐSZEREPLŐJE, TEVJE, A SZEGÉNY TEJESEMBER KOMPOZÍCIÓJÁT ÖNTÖTTÉK BRONZBA

A „KELETI KÁNAÁN” VÉGE

A „projekt” kudarcát azonban nem a mostoha természeti adottságok és a távolság okozta. Az 1930-as évek második felében a Szovjetunió Sztálin parancsára végigsöpörő tisztogatósi hullámok kiemelten érintették a zsidóságot, főként a zsidó nacionalizmust elítélve – ami nem mellékesen az 1920-as években még a terület kialakításának fő oka volt. Így a Zsidó Autonóm Tartományban is betiltottak minden vallási tevékenységet.

A II. világháború után ugyan rövid ideig ismét növekedésnek indult a zsidó bevándorlás, mivel a háborúban elpusztult ukrán és belarusz területekről sokan települtek át, így létszámuk elérte a 30 000 főt, amely ekkor a tartomány lakosságának 25%-át jelentette.

A zsidók számának végleges lecsökkenése két tényező számlájára írható: Izrael Állam létrejöttével megszűnt az idevándorlás, Sztálinon pedig az 1950-es évek elején egyre inkább elhatalmasodott a paranoid antiszemitizmus. Már 1948-tól megindult az antiszemita kampány előkészítése, de csak 1953 januárjában hirdették ki nyíltan, hogy a gazdasági élet zavaraiért, az alacsony életszínvonalért, az ellátási gondokért a „gyökértelen, kozmopolita, imperialistabérencionistákat”, azaz a zsidóságot teszik felelőssé. Sztálin – nem sokkal halála előtt – már azt tervezte, hogy az egész Szovjetunióban összegyűjtik a zsidóságot, és Birobidzsánba deportálják. A minden korábbit meghaladó megtorlási hullámot csak a diktátor halála akadályozta meg, de a Zsidó Autonóm Terület már így is óriási csapásokat szenvedett.

1959-ben már csak 9%-ot tett ki a zsidóság aránya. Az utolsó komolyabb elvándorlási hullám a rendszerváltás után zajlott le, ugyanis a Szovjetunió összeomlásával megnyílt annak a lehetősége, hogy Izraelbe költözzenek.

BÉKÉSEN EGYMÁS MELLETT

A fővárosban, Birobidzsánban ma már a 74 ezres lakosságnak csupán kb. 1%-a vallja magát zsidó származásúnak, és a negatív előjelű migráció manapság is folyamatos, főként a fiatalok részéről, akik elsősorban Izraelben, illetve Oroszország gazdaságilag pezsgőbb területein keresnek megélhetést. Ne feledjük, hogy a transzszibériai vasúton 8351 km-t kell megtenni, hogy Moszkvába érjünk, és az első nagyobb város, a világ közepének nehezen nevezhető Habarovszk is 170 km-re keletre, több mint kétórányi vonatozásra fekszik!

A jelentős távolságok ellenére a város vasútállomásán a cirill betűs orosz mellett jiddisül is ott áll a Birobidzsán név, a pályaudvar előtti téren pedig a világ egyik legnagyobb menórája áll, az egykori zsidó telepesekek pedig városszerte több szobor állít emléket.

A negatív előjelű migráció manapság is folytonos, főként a fiatalok részéről, akik elsősorban Izraelben, illetve Oroszország gazdaságilag pezsgőbb területein keresnek megélhetést.

SZOBROKBÓL NINCS HIÁNY

A VÁROS KÖZTÉRI SZOBRAI ELSŐSORBAN A KELET-EURÓPAI ZSIDÓSÁG TÖRTÉNELMÉNEK EGY-EGY EPIZÓDJÁT JELENÍTIK MEG

FOTÓ: MIKHAIL MARKOVSKIY – SHUTTERSTOCK

FOTÓ: EVGENIY BELYAEV – SHUTTERSTOCK

REGIONÁLIS ÁLLAMI KULTURÁLIS KÖZPONT, AVAGY BUDAPEST UTÁN SZABADON: A HELYI MŰPA

A BIROBIDZSÁNI FILHARMONIKUS ZENEKARNAK IS OTTHONT ADÓ KOMPLEXUMBAN NAPJAINKBAN IS PEZSGŐ KULTURÁLIS ÉLET FOLYIK, HOLOTT AZ ÉPÜLET ÁLLAPOTÁN LENNE JAVÍTANI VALÓ

A zsidó kultúrkörhöz kapcsolódó legjelentősebb komplexum a Zsidó Autonóm Terület megalapításának 70. évfordulója alkalmából, 2004-ben átadott Zsidó Kulturális Centrum, amelyben ritka külföldi látogatóként személyesen a helyi rabbi vezet körbe minket. Az épületet 2010-ben Oroszország akkori elnöke, Dmitrij Medvegyev is felkereste.

A városkép egy átlagos, az orosz gazdasági centrumoktól távol eső térség megjelenéséhez illeszkedő, ugyanakkor sajátos szovjet-zsidó egyveleget tükröző hangulatot áraszt. Látványos fejlesztések is előfordulnak (például a folyóparti sétány, vagy épp a Regionális Állami Kulturális Központ, ahol a Birobidzsáni Filharmonikus Zenekar működik), melyek a város vonzerejét próbálják fokozni. Némely utca neve a zsidó (be)vándorláshoz kötődik, a táblákon pedig az orosz mellett többnyire héber betűkkel a jiddis változat is szerepel.

A főtéren (Rynek) kimondottan nagy a pezsgés. Itt a népszerű turistahelyekhez hasonlóan „I love Birobidzsan” betűmozaikkal pózolhatunk. Birobidzsan persze nem épp turistamágnes: a pályaudvaron posztoló, közel sem szigorúnak tűnő őr távoli származásunkon jókat kuncogva, okostelefonját használva a Wikipédián nézett utána, hogy mi fán is terem Magyarország.

A főtér sarkában viszont ezúttal nem a szovjet, hanem a zsidó történelem nagyjának, Sholem Aleichem írónak állítottak emléket. Persze, a II. világháborús győzelmű emlékművek a teljes posztiszovjet térséghez hasonlóan itt sem hiányozhatnak, holott a fontosabb harci események innen több ezer kilométerre zajlottak (bár a bolsevik legendáriumból azért Birobidzsan sem marad ki: e tájon zajlott a nevezetes volocsajevkai csata, ahol a vörösök döntő győzelmet arattak a fehérek fölött a polgárháborúban). Egészében véve az egész városra jellemző a békés egymásmellettiség: a szovjet ideológia (legyen az bár Lenin-szobor vagy utcanévtábla) kiválóan megfér az egykori és mai zsidó vallási szimbólumokkal, emlékművekkel.

Az egész városra jellemző a békés egymásmellettiség: a szovjet ideológia (legyen az Lenin-szobor vagy utcanévtábla) kiválóan megfér az egykori és mai zsidó vallási szimbólumokkal, emlékművekkel.

MIEHLE DÁNIEL
TERÜLET- ÉS TELEPÜLÉS-
FEJLESZTŐ GEOGRÁFUS-
KÉNT VÉGZETT, A BKK MOL
BUBI PROJEKTVEZETŐJE

NÁNAY MIHÁLY
FÖLDRAJZ-TÖRTÉNELEM
TANÁR, A TÖRTÉNELEM-
OKTATÓK SZAKMAI
EGYESÜLETÉNEK ELNÖKE

FEJES ISTVÁN
FERENCES SZERZETES,
AZ ESZTERGOMI FERENCES
GIMNÁZIUM NEVELŐ-
TANÁRA

MENÓRA-SZÖKŐKÚT

A VASÚTÁLLOMÁS ELŐTT
A VILÁG EGYIK LEGNAGYOBB
MENÓRA-SZOBRA (HÉTÁGÚ
GYERTYATARTÓ) ÁLL, MINDEZ
„SZÖKŐKÚTBA CSOMAGOLVA”

ZSINAGÓGA

MIVEL TÖBB KISEBB-NAGYOBB
ZSINAGÓGA IS MŰKÖDIK A VÁROSBAN,
A LAKOSSÁG ÁTALAKULÁSA UTÁN SE
NEHÉZ ZSIDÓ VALLÁSI SZIMBÓLUMOKAT
FELFEDEZNÜNK A TELEPÜLÉSEN

TÚLÉLÉSI ESÉLYEK

Vajon mit hoz a jövő? Mindaddig, amíg az ittenieknek lehetősége lesz egy jobb élet reményében elvándorolni – sokan meg is teszik ezt, csupán ennek mérséklődésére látszik némi esély. (Oroszország számos vidéki térségére jellemző egyébként a nagyfokú elvándorlás.) A kínai határ közelsége (légvonalban nagyjából 80 km – ez szibériai léptékkal semmiség) miatt a helyi politika igyekszik a zsidó üzletemberek befektetései számára vonzóvá tenni a területet, ám nem várható, hogy ez óriási változást hozzon a beruházásokban és a népességfogyásban. A helyi zsidóság törekszik hagyományainak megőrzésére, sőt bizonyos mértékig a zsidó kulturális reneszánsz jelei is fölfedezhetők, melyhez Izraelből és Oroszországból is érkezik – elsősorban anyagi – segítség. Ráadásul ma már Izraelből történő – csekély – visszatelepülés is előfordul (főleg az idősebb generáció körében).

Hosszú távon azonban leginkább a helyi közösség lelkesedésén és összetartásán múlik Birobidzsan etnikai és vallási sokszínűsége.